

külpolitikai tevékenységénél pl. utal is rá, 61. l.) –, de a megmozgatásra váró levéltári anyag további növekedésétől tartva (talán érthetően) nem vállalkozott elhárítására.

A probléma lényege inkább az, hogy a módszer túlzottan az *intézményekre* rögzítette a kutató figyelmét. Azok működését, hatáskörét részletesen elemzi – ugyanakkor a kormányzati *funkciók* oldaláról nem összegzi megállapításait. Ha például a külügyek intézésének mechanizmusát kívánja valaki megismerni, legkevesebb három helyen kell fölűtnie a könyvet (tanács, deputációk, kancellária), de a gazdaságirányítás vagy az igazságszolgáltatás esetében még ennél is rosszabb a helyzet. Kár, mert egy viszonylag rövid értékelés segíthetett volna e hiányon.

Talán ugyanezzel a szemléleti rögződéssel kapcsolatos a munka másik, esetleg kifogásolható szerkezeti gyöngesége. Trócsányi Zsolt a fejedelemség 150 évét egyetlen egységnek tekinti, minden hatóságot ez idő egészében tárgyal. Ugyanakkor az anyag ismételt arra kényszeríti, hogy az egyes intézmények működésében kisebb korszakokat különböztessen meg (a tanács esetében önmaga ad kifejezett periodizálást). Úgy tűnik, ily módon egymástól meglehetősen különböző államberendezésű időszakok kerültek egyazon kalap alá. Valószínűleg még az áttekinthetőséget is növelte volna, ha az anyagot a kínálózó négy nagy korszakra (Fráter György 1540–1551; János Zsigmond és a Báthoriak 1556–1605; konszolidáció 1606–1661; az Apafy-kor 1690-ig) bontva olvashatjuk.

Olyan, nem egészen mellékes körülmény is e felé mutat, mint az „adatsűrűség” egyenetlensége. Az egybefoglalás ugyanis azt eredményezi, hogy a jobban okadatolt korszakok (főleg a 17. század dereka és vége) szinte elfedik a többi jellegzetességeit. Az időbeli tagolás további eredménye lehetett volna, hogy az 1540–1551-es évtized különválasztásával a szerző mégiscsak szembekerült volna a fejedelemségi apparátust saját (Szapolyai- és Jagelló-kori) előzményeikhez kötő szálak kérdésével – amit, elvben hangsúlyozva a folyamatosítást – a megfelelő előmunkálatok hiányával indokolva most elkerült. Bónis György, Fügedi Erik és Kubinyi András e tárgy körbe tartozó művei mindenképpen nyújtottak volna elegendő alapot arra, hogy pl. a két kancellária közötti munkamegosztás felemássága, a fejedelmi tanács jogszolgáltató ténykedése s más különlegességek ne kései erdélyi jellegzetességnek tűnjenek föl. Még talán a kincstári igazgatásban észlelt meghökkentő adathiány (csak a 16. század végén bukkan föl pl. az első praefectus) is magyarázatot nyerhetne, ha tudnánk, mi lett a sorsa az 1530-as évek végéig bizonyosan létező kamaraispáni intézményeknek.

Mint minden nagy úttörő vállalkozásnak, Trócsányi Zsolt művének is vannak vitatható részletei. Bizonyos, hogy akad, aki apróbb hibákat fog fölfedezni benne; mint ahogyan lesznek, akik kiegészítik a most még létező hézagokat. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a szerző igen értékes, zömében időtálló eredményekre jutó munkát adott kezünkbe. Olyan kézikönyvet, amely évtizedeken keresztül marad majd használatban. S ha tovább vitatkozunk Erdélyről, abszolutizmusról, magyar rendi ellenállásról – e kötet ismerete nélkül senkinek sem lesz ajánlatos véleményt nyilvánítni. (Akadémiai Kiadó, 1980.)

Barta Gábor

GLATZ FERENC:

TÖRTÉNETÍRÓ ÉS POLITIKA.

SZEKFŰ, STEIER, THIM ÉS MISKOLCZY NEMZETRŐL ÉS ÁLLAMRÓL

E könyv olyan könyvekről (s azok íróiról) szól, amelyeket ma már alighanem csak a kutatók forgatnak: nem időszerűtlen téma ez? Időszerűtlen téma nincs, csak érdektelen megoldás – ez a könyv pedig számtalan nyugtalanító (s ezért érdekes) kérdést vet fel. Nem ad kérdéseire mindent megoldó legömbölyített válaszokat, s ez természetes, mert ezek igazi kérdések: a végleges igényvel fellépő megoldás csak szemfényvesztés lehet.

Egy kötetben tulajdonképpen két könyvről (illetve egy könyvről és egy másik könyv első feléről) van szó: az első rész a Trianon utáni hazai nemzetiség-történeti kutatásokat elemzi, a második rész Szekfű 1918 előtti pályáját mutatja be. A közös kérdés: milyen szerepet játszanak a történész munkájában a politikai, társadalmi folyamatok, hogyan hatnak ezek, milyen közvetítőkön keresztül. Glatz nem (csak) azt vizsgálja, hogy honnan származnak a történész értékítéletei, nyílt állásfoglalásai,

hanem azt (is), hogy a mindennapos műhelymunkában hogyan érvényesülnek a külső hatások, s egyáltalán a történetíró mindennappjai, közvetlen személyi környezete hogyan befolyásolják munkáját. Hogyan jut el a történész a politikai értékelésekhez, milyen szerepet vállal fel, mi az, amit szakudósi mivoltával összeegyeztethetőnek tart, hol kezdődik az a politizálási forma, amit már nem vállal – ezek a ma is aktuális kérdések. A szakmabelit természetesen izgatják, de az érdeklődő olvasót is érintik, hiszen a történész politikai értékelései nagyon sokszor nem direkt formában jelennek meg, hanem az anyag elrendezésében, a hangsúlyok elhelyezésében nyilvánulnak meg, a mára vonatkozó értékelések a múlt értelmezésének álarcába bújnak, vagy – ahogy ezt Szekfű esetében Glatz kimutatja – a megtörténtre, a reálisra való hivatkozás rejti magában az értékelést, a pusztá tényyszerűséget avatva értékessé, mintegy azt sugallva, hogy a történelemben mindig a győztesnek volt igaza, már annál fogva is, hogy éppen ő volt a győztes. A történeti irodalmat olvasónak nemcsak az anyagot kell elsajátítania, hanem az értelmezéseket is fel kell dolgoznia, egymással konfrontálnia kell az eltérő értékeléseket, ha nem akarja vakon elfogadni a hagyomány valamelyik véletlenszerűen elébe került formáját. Nemcsak a történetkutatásnak, hanem a történelem elsajátításának is reflexívnek kellene lennie, különben a történelem sosem kerül ki abból a szorító helyzetből, hogy egyfelől a múlt örökös újírását vetik a szemére, másfelől viszont a legkülönbözőbb éppen aktuális, társadalmi csoportonként és országonként eltérő értékelések igazolását várják tőle. Tisztában kell lenni azzal, hogy mi vezette a múlt történetíróit az értékelésben, ez előfeltétele annak, hogy tudjuk: mi mikor és milyen megfontolásokból fogalmazunk meg bizonyos értékítéleteket. Glatz Ferencnek e historiográfiai munkája ezért érdekes és fontos.

A kötet első fele azokkal a történészekkel foglalkozik, akik a trianoni sokk hatása alatt készítették el a régi Magyarország nemzetiségeinek 19. századi történetére vonatkozó forráskiadványaikat. A legmélyebb benyomást a magyar közgondolkodásra a húszas években kétségtelenül Trianon gyakorolta; a forradalmakat is trianoni szemüvegen át nézték. A történetírás azon túlmenően, hogy általában is átélte a trianoni sokkot, még különösen is érintett volt általa. Mint Glatz rámutat, e történetírás elvesztette szinte egész színpadát, a Felvidéket és Erdélyt, a függetlenségi harcok színtereit, az országgyűlések századokon át volt színhelyét, Pozsonyt, és elvesztette forrásait: a levéltárakat. A történetírást közelről érintette e változás azért is, mert a trianoni béke elleni propaganda leghatásosabb érvrendszere (az előbbiekből is következően) a történeti volt. S a történetírók magától értetődően felvállalták ezt a szerepet. Steier, Thim és Miskolczy számára nem is volt kérdés, hogy hogyan foglaljanak állást. A feladat persze összetett volt, hiszen egyrészt meg kellett vizsgálniok a magyar nemzetiségpolitikát, mennyiben volt az hibás, másrészt értékelni kellett a nemzetiségi mozgalmakat, mennyiben készítették azok elő Magyarország felbomlását, s mindebben meg kellett világítani Bécs szerepét. E feladatnak a történészek különbözőképpen tettek eleget: az eredetileg újságíró Steier gyorsabban és rugalmasabban igazodva a politikai-taktikai követelményekhez, Thim és Miskolczy rejtettebben és óvatosabban. A régi magyar nemzetiségpolitika komoly bírálatától azonban valamennyien tartózkodtak.

A történetíró politikai szerepvállalását megkönnyítette az, hogy századunk első felében a politikának más értelmezése élt a magyar polgári értelmiség körében, mint az az értelmezés, ami az ötvenes évektől kezdve elterjedt. Az ötvenes évek pánpolitikai felfogása, a társadalmi tevékenység minden területének átpolitizálása azt jelentette, hogy minden cselekvés politikai jelentőségre tett szert, másrészt pedig azt, hogy a politikai elkötelezettségnek nem voltak szintjei: valakinek elvileg vagy mindent vállalnia kellett, vagy mindent tagadnia. Azóta némileg változott a helyzet, de a társadalmi fejlődés folytán a politika területe viszonylag széles maradt. Glatz kimutatja, hogy a század első felében viszont a polgári értelmiség tudatában a politika mint pártpolitika és a politika mint az állam, a társadalom, a nemzet alapkérdéseivel való foglalkozás, a pártpolitikától független államigazgatás munkájában való részvétel elvált egymástól (ez az elválás természetesen az intézményi rendszer sajátosságait tükrözte). A második értelemben vett politikában való részvétel nem jelentett a szó szoros értelmében politizálást. A nemzeti problémák politikafelettinek minősítése lehetővé tette, hogy a történetíró megőrizze az önmagáról a hagyományos „sine ira et studio” szellemében kialakított képet, s ugyanakkor a történeti anyagot az alapvető nemzetpolitikai, történetpolitikai értékelések szellemé-

ben elemezze. A Trianon kérdésében való állásfoglalás így természetesen nem számított politizáló állásfoglalásnak, s történetíró és politika viszonyát sem tartották az akkori történészek abban az értelemben problematikusnak, ahogy Glatz annak tartja.

A történetíró elfoglaltsága nemcsak politikai értékeléseiben mutatkozik meg, hanem „hősei”-hez való viszonyában is. Glatz is láthatólag sokkal szívesebben foglalkozik Szekfű Gyula pályájával, mint a másik a hároméval, s ez érthető is. A nagy történeti figurák, jelen esetben a nagy történész pályájának elemzése gazdagabb eredménnyel bíztat, a kor és a történész munka problémái sokkal jobban megmutatkoznak benne, mint a kisebb jelentőségű kortársaknál. Szekfű pályáján bizonyos fordulatot jelentett az 1913-as, a száműzött Rákócziról írott könyv, s az azt követő vita, vagy inkább hajsza. Ez a vita élesen exponálta a történeti értékeléseket, ezért az utód számára kivételes elemzési lehetőségeket kínál. Érthető ezért, hogy erről a fordulatról 1976-ban is (a Szekfűről szóló rész nagyobbik felét akkorra már Glatz is publikálta) megjelent egy elemzés, Dénes Iván Zoltántól. A két szerző megközelítési módszere lényegében eitő: Dénes úgy értelmezi Szekfű pályafordulóját, hogy az a metodológiai-elméleti előfeltevések tisztásának elmulasztása miatt következett be (s ezzel lehetségesnek tartja a kritériumok, a megítélési mércék, így a „nemzet” és a „realitás” fogalmak akkori, Szekfű általi kritikáját), Glatz viszont azt emeli ki, hogy Szekfűnél a szakmai és politikai indítások természetes módon fonódtak egybe, az őt körülvevő hivatalnoki-történelmi közeg természetes módon alakította ki benne az emigráció (minden emigráció) értelmetlenségének és hiábavalóságának a tézisést (ez a Rákóczi-könyv alap gondolata), s a hajsza után ugyancsak szinte kényszerpályán haladva szegezi szembe ellenfelei kuruc-kultuszával a Széchenyi-kultúzt. A tény természetesen mindkét ábrázolásban azonos: Szekfű a „nemzeti”-t és a „realitás”-t a pártpolitikai (kuruc-labanc) ellentétek fölé emelve, a történetet egy meghatározott nézőpontból értékelte, s ez az értékelés a Monarchiát magyar érdekből fenntartandónak ítéltő, a hazai küzdelmeket idegenkedve figyelő „közös” hivatalnokcsoport szemléletét fejezte ki. Glatz úgy látja, hogy ezeknek a történetírói értékeléseknek a kialakulásában nem a (meghozott vagy elszalasztott) nagy döntéseknek van szerepe, hanem a történész lassú „szocializációjának”, a történész munka apró fogásai elsajátítása közben érvényesülő kis hatásoknak, a mindennapi környezetnek. A történész szinte sodródik egy környezete által kijelölt pályán, s a nagy traumatikus élmény is már csak a kialakult kontúrok megerősödését eredményezheti.

Sajnálatos, hogy az ugyanazon témáról író két történész nézeteit nyíltan nem konfrontálta: a történetírás és a történeti értékelés természetéről így bizonyára még többet tudunk volna meg.

Míthogy Glatz olyan nagy szerepet tulajdonít az apró, közvetlenül észre nem vehető hatásoknak, igyekszik ezeket alaposan fel is tárni: a Szekfűvel kapcsolatba került történészekről rajzolt kis portréi, a Szekfűre ható történetíró irányzatokról adott rajzai a munka nagy értékei. A századelő értelmiségi életének sok érdekes részletét tárja fel. A biztosan megrajzolt kép lehetővé teszi az olvasónak, hogy maga is mintegy átélje a kort, átérezze az akkori dilemmákat, szorongásokat és szándékokat, s így valóban értelmezze a történetírás lehetőségeit. Az aprólékos rajz a koncepcióból fakadó szándék: Glatz a mindennapoknak, a történetíró személyes sorsának és alkatának is nagy szerepet tulajdonít a felfogás kialakításában. Természetesen nem kizárólagos szerepet: hiszen ő maga emeli ki az olyan „nagy” tényezők szerepét, mint Trianon, vagy mint a (nemcsak személyes sorsként értelmezendő) hivatalnok-lét, a gondolkodás „strukturális” jellemzőinek (a pártpolitika és nemzetpolitika elválasztása) befolyását. Több helyen ír arról, hogy a történeti gondolkodásban létezik egy jelrendszer, amelynek révén a történeti kérdések és a jelen politikai-társadalmi törekvései valamilyen kapcsolatba kerülnek (a legkézenfekvőbb ez a jellé, jelszóvá vált történeti személyek esetében: Széchenyi, Kossuth, Deák) – a történetíró nyilván maga sem képes kivonni magát e jelrendszer hatása alól, s amit ír, az akarva-akaratlan a jelrendszer által meghatározott vonalak mentén helyezkedik el.

Glatz könyve nem utolsósorban azért érdekes, mert a történetírói munkát tényleg a mindennapokig követi és elemzi. De itt valamelyes hiányérzés is marad bennünk. Valóban úgy van-e, hogy a történetírói objektivitás mértéke a történetíró személyes körülményeitől és pályájától függ: annyi valósul meg belőle, amennyit az lehetővé tesz, elbukik, ha az elgáncsolja? A történeti objektivitás személyes kérdés, vagy az intézményi, a történészi kutatóközösség kérdése? (Ha a teljes pártatlanság megvalósíthatatlan is, az értékelések racionális ellenőrzése és tudatosítása szükséges: ez az objektív-

vitás értelme.) A könyv kérdéseit nem az intézmény, a történettudomány, hanem a történetíró oldaláról közelítette meg. A szaktudomány, az intézmény, a történetírók mint kutatóközösség történeti elemzésére Glatz korábbi tanulmányaiban adott példát. A historiográfiai életrajzok még rászorulnak arra, hogy az intézmény elemzése egészítse ki őket.

Érthető, hogy Glatz jól és „belülről” ismerve történetírás és politika összetett viszonyát, nem kíván receptet adni arra, miként kerülhetők el a vaskos historizálások, suba alatt becsempészett politikai értékelések. Úgy érezzük azonban, hogy éppen az általa feltárt anyag alapján több lehetőség is adódott volna a történeti értékelés metodológiai kérdéseinek elemzésére. Persze: bár Szekfű pályája gazdag tárháza a hol nagyon is szándékos, de tiszta ténymegállapításként becsempészett értékeléseknek s az öntudatlan, nem reflektált állásfoglalásoknak, de természetesen nem elegendő ahhoz, hogy a könyv végén megfogalmazódó kérdésekre az elemzés alapján végleges választ lehessen adni (pl.: „mennyiben, milyen pontokon hajtják előre a tudományos megismerést a történetírók ért „külső” társadalmi, politikai hatások?”). A kérdés mindenesetre világosan fel van téve..

Glatz Ferenc könyve nagy segítség azoknak, akik a történelmet nem színes képek sorozatának tartják, hanem folytonosan újraalkotandó hagyománynak, a társadalmi önértelmezés mindig előlről kezdődő vállalkozásának. (Akadémiai, 1980.)

Némedi Dénes